

УДК 94(37).09

DOI 10.31654/2520-6966-2018-9i-90-144-151

Р. А. Дудка

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

І. І. Мойсейчук

магістрантка історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

"Pecunia non olet"¹, або Інновації в податковій системі римського імператора Веспасіана

У статті аналізується фінансова реформа першого імператора династії Флавіїв – Веспасіана в Римській державі періоду принципату, визначаються чинники до проведення реформи. Автори роблять висновок про те, що Римська імперія переживала тяжку кризу після правління Юліїв-Клавдіїв. Це і зумовило нагальну потребу економії державних коштів, пошуку нових джерел прибутків, винайдення оригінальних форм податків, що врешті стабілізувало ситуацію в державі, тож правління Веспасіана Флавія заклало фундамент "золотого віку" Риму.

Ключові слова: Римська імперія, Веспасіан Флавій, економічна криза, фінансова реформа, стабілізація.

Правління династії Флавіїв (69–96 рр. н. е.) за низкою ознак являло собою період трансформації Римської імперії. Засновник династії Тіт Флавій Веспасіан (17 лист. 9 р. – 24 чер. 79 р.), який прийшов до влади в "рік чотирьох імператорів"² став першим правителем, що не належав до аристократії. Новий імператор не лише посилив контроль над армією та преторіанською гвардією, а й вивів з кризи фінансову систему завдяки економії та впровадженням інновацій.

Джерельна база даного періоду представлена творами античних авторів. Зокрема, праця Светонія Транквілла "Життя двадцяти цезарів" має величезне значення хоча б тому, що охоплює

¹ "Pecunia non olet" – латинський крилатий вислів, що означає "гроші не пахнуть". Вказує на те, що надто чисте джерело прибутку, яке не важливе для того, хто за цим прибутком женеться.

² "Рік чотирьох імператорів" (лат. annus quattuor imperatoru) – період в історії Римської імперії (68–69 рр.), протягом якого на престолі змінилися чотири правителі: Гальба, Отон, Вітеллій і Веспасіан.

весь період принципату Флавіїв, приділяючи увагу як життю імператорів до влади, так і особливостям їх державної діяльності і подоробцям приватного життя. Наведені Светонієм факти політики Флавіїв заслуговують на увагу, оскільки автор мав доступ до державних архівів. В "Історії" Публія Корнелія Тацита збережені дані про приход династії Флавіїв до влади та про ситуацію в імперії в перші місяці правління Веспасіана.

Серед історичних праць, що досліджували даний період, варто назвати Г. Меттінглі "Римські монети: від найдавніших часів до падіння Західної імперії", де подано опис нових монет, що випускалися при Веспасіані та Доміціані. У статті Л. Тарасової "Імператорський культ в прояві династії Флавіїв (69–96 рр. н. е.)" розглядаються період правління Флавіїв та їх діяльність, зокрема поява нового типу чеканки монет. Праця М. Варинової, Є. Гуськова "Характер імператорського культу при Веспасіані" описує і розкриває стан імператорської казни до приходу і після становлення Веспасіана імператором. Російська дослідниця О. Смирнова в своїй статті "Фінансова політика Веспасіана і Тіта" демонструє, які саме податки були введені і на яких територіях були відмінені пільгові податки.

У даній статті ми зупинимося на деяких моментах правління імператора Веспасіана, зокрема пов'язаних з фінансовими реформами і запровадження їх на різних територіях Римської імперії.

На 68 р. в Римській імперії панувала громадянська війна. У ході воєнних кампаній до влади прийшли так звані "ефемерні" військові імператори: Гальба, Отон, Вітелій. Гальба походив з аристократичного роду. Імператором його проголосили легіони, які стояли в Галії та Іспанії. Та він не зміг правити країною, а його помічники були бездарні. В країні був безлад, він не виконав своїх обіцянок, тому преторіанці його вбили і проголосили імператором Отона. Правив він лише 3 місяці. Хоча це і був розумний політик, та його армія була розбита північними легіонами, тому Отон покінчив з життям. Імператором проголосили Вітеля. В свою чергу він довів країну до банкрутства. Скрізь поряdkували солдати. Поклав край цьому безладдю Веспасіан, який започатковує нову правлячу династію – Флавіїв. Головна причина поразки попередньої династії – вузькість її соціальної бази, бо опиралися вона лише на військо, і саме армія була вирішальною у виборі імператора.

Прийшовши до влади в жовтні 69 р. н. е., Тіт Флавій Веспасіан поставив перед собою одне із найважливіших завдань – покращення фінансового стану імперії. Саме цей імператор став першим після Августа, який отримав в цілому позитивні оцінки від античних авторів.

Так, з глибокою симпатією пише про нього Тацит, а Светоній розглядав правління Веспасіана як епоху стабілізації та зміцнення імперії, яка була ослаблена роздробленістю [8, с. 283–305]. Він повідомляє про працездатність імператора, його ощадливість, практичність, доступність для простих людей, почуття гумору і байдужість до особистих образ [1, с. 13–14, 22–23]. Тацит зазначає, що це був єдиний імператор, який за час правління змінився в кращий бік [5, с. 50]. Аврелій Віктор хвалить Веспасіана за його турботу про всі міста, в яких існувало римське право [6, с. 98]. Проте негативну реакцію у античних авторів викликали фінансові реформи Веспасіана [10, с. 297], через які його звинувачували в грошолобстві і скупості [5, с. 84; 1, с.]. За словами Светонія, любов Веспасіана до грошей – "єдине, в чому його звинувачували справедливо" [1, с. 203]. Тацит критикував імператора ще й за вибір друзів, але пов'язував це з фінансовою темою [10, с. 304]. Вже за життя за Веспасіаном закріпилася репутація скнари. Так, олександрійці прозвали його "оселедцем", "на прізвисько одного зі своїх царів, який був скнарою" [1, с. 305], а під час поховання Веспасіана його ощадливість стала приводом для жартів: "Навіть на його похоронах Фавор, головний актор, який виступав у масці та зображуючи слова і справи небіжчика, на повний голос запитав чиновників, у скільки обійшлася похоронна процесія? І почувши, що в десять мільйонів, вигукнув: "Дайте мені десять тисяч і кидайте мене хоч у Тибр!" [1, с. 204]

При цьому той же Светоній був готовий виправдати імператора [10, с. 305], зазначаючи: "До поборів і здирства він був змушений крайньою убогістю державної та імператорської скарбниці" [1, с. 305]. Інші автори теж визнають, що у Веспасіана не було іншого виходу [9, с. 194]. Найважливішим завданням засновника династії Флавіїв було поліпшення фінансового становища імперії. Ще за Нерона державі не вистачало коштів, а під час громадянської війни ситуація стала катастрофічною [10, с. 297]: скарбниця зовсім спорожніла [7, с. 155]. На одному з перших засідань сенату після приходу Веспасіана до влади обговорювалася необхідність обмеження витрат [4, с. 9]; він сам визнав, що йому потрібні сорок мільярдів сестерціїв, "щоб держава стала на ноги" [1, с. 203]. Проте дослідники вважають, що ця сума завищена приблизно в десять разів [13, с. 24–25]. Тому імператор вдався до жорсткої економії: скоротилися витрати на преторіанців (гвардія зменшилася в кількості майже вдвічі) і на армію (не було ніяких екстраординарних грошових роздач, як раніше); зменшилося фінансування імператорського двору

[8, с. 297]. Вміст срібла в денаріях зменшив на 5 % [10, с. 204]. З іншого боку, імператор вжив заходів для зростання доходів скарбниці, не гребуючи ніякими джерелами. Також було скасовано податкові пільги [10, с. 298]. Веспасіан позбавив Ахайю (Грецію) свободи, дарованої Нероном у 73 р., почав стягувати податки в Самосі, Візантії, Родосі і Лікії. Він створив провінцію Геллеспонт і планував створити провінцію островів. Імовірно обидві ці адміністративні одиниці повинні були стати фінансовими округами під керуванням прокураторів, і головною метою цих перетворень вчені вважають збільшення збору податків [10, с. 298]. Джерела повідомляють про загальне посилення податкових обкладень провінцій (в деяких випадках податки були підвищені вдвічі), про введення "нових важких податей", в тому числі в Італії та Римі [1], про перетворення гріничої справи на імператорську монополію [13, с. 25].

"Тіт дорікав батьку, що і туалети він обклав податком; той взяв монету з першого прибутку, підніс до його носа і запитав, чи має вона аромат. "Ні", – відповів Тіт. "Але ж це гроші з туалетів", – сказав Веспасіан [1].

Светоній розповідає ще цілий низку історій про те, як Тіт Флавій Веспасіан поповнював скарбницю. Імператор скуповував речі, щоб перепродати з націнкою, продавав державні посади, брав хабарі за винесення певних рішень в суді. "Найбільш хижих чиновників, як вважають, він навмисне просував на все більш високі місця, щоб дати їм нажитися, а потім засудити. Подейкували, що він користується ними, як губками: сухим дає намокнути, а мокре вичавлює" [1]. У збережених джерелах згадується лише один процес у справі про вимагання (суд над Юлієм Бассом), але в дійсності таких процесів могло бути більше: про них міг писати Тацит у втраченій частині своєї "Історії" [10, с. 303]. Предметом особливої уваги імператора стали багаті східні провінції. Вони першими постраждали від посиленого податкового гніту в 69 році, коли Веспасіан збирав гроші на війну з Вітеллієм. Пізніше скарбниця імперії і сім'я Флавіїв отримали величезні кошти завдяки грабежу Іудеї і розпродажу захопленого там майна. Зокрема, місцеве населення повинно було після розгрому повстання платити на користь Юпітера Капітолійського по дві драхми з людини на рік. У Римі за Веспасіана з'явилися дві спеціалізовані приватні каси імператора, що контролювалися його вільновідпущениками: азійський фіск, куди могли надходити кошти від збору в багатій Азії подушного податку, і олександрійський фіск, імовірно, пов'язаний із продажами єгипетського зерна.

В Олександрії імператор, за словами Діона Касія, ще в 69 році збагатився, "не упускаючи жодного способу, ні дріб'язкового, ні поганого, і витягував гроші так само з усіх світських і релігійних джерел" [12, LXVI, 8, 3].

Виходячи з цього, деякі дослідники припускають, що саме Веспасіан ввів в певні рамки звільнення місцевих жерців від подушного податку та провів опис храмового майна. Однозначно при ньому в Єгипті був проведений загальний перепис [10, с. 298].

Про діяльність, що пов'язана з податками Веспасіана на заході імперії майже нічого не відомо. Переписи були проведені в Іспанії і, можливо, в Італії. Намісник Африки Рутілія Галлік заслужив вихваляння поета Стація за те, що зміг істотно збільшити надходження зі своєї провінції в імперську скарбницю. В цілому фінансова політика Веспасіана говорить про його прагнення уніфікувати населення імперії оподаткування, зосередити управління в Римі і в своїх руках [10, с. 299–300]. Діон Кассій зазначає: "Він не вбив через гроші нікого, а врятував багатьох" [LXVI, 14, 4]. Для Веспасіана були характерні, з одного боку, економія на собі, на чиновниках і на армії, а з іншого - готовність щедро витратити гроші на святкування та на інші потреби, що демонструє успіх зусиль з наповнення скарбниці [10, с. 305]. Так, Тіт Флавій Веспасіан відродив стародавні традиції, зокрема нагороджування артистів, влаштування бенкетів. В 71 році організував пишний тріумф з нагоди перемоги над іудеями; дарував подарунки чоловікам на Сатурналії, а жінкам – на березневій календі; почав виплачувати щорічну платню риторам – як латинською, так і грецьким; призначив грошову допомогу нужденним в цьому консуляр. Новації Веспасіана в управлінській і фінансовій сферах багато в чому підготували розквіт імперії при Антонінах [9, с. 162, 227]. На думку С. Ковальова, "золотий вік" почався вже за Тіта Флавія [3, с. 632].

Підводячи підсумки фінансової політики імператора Веспасіана, варто підкреслити, що він розпочав відновлення фінансової стабільності держави рішуче, жорстко й обачливо. Імператор використовував різноманітні і не завжди "красиві" методи поповнення скарбниці. Вибір засобів принципсом свідчить, по-перше, про компетентність і винахідливість Веспасіана і його наближених у сфері фінансів. По-друге, очевидна опора імператора саме на наближених, вірних і здібних людей. По-третє, безперечним є прагнення Веспасіана до централізації фінансового управління, до охоплення всіх областей імперії податковими заходами і, в цьому сенсі, до уніфікації становища населення імперії. Нарешті, не підлягає сумніву намір принципса забезпечити собі цілковитий контроль над фінансовими надхо-

дженнями, без втручання як сенату, так і сенатських магістратів. Ефективність фінансових інновацій імператора Веспасіана підтверджується широким розмахом витрат на будівництво, видовища, бенкети, щорічні платні, нагороди і роздачі в другій половині його правління. Разом з тим, хоча "фінансові заходи Веспасіана врятували Рим від банкрутства", метою було не порятунок Риму і його громадян, а забезпечення міцності влади династії Флавіїв і її контролю над життям імперії, зміцнення престижу нової династії. І в заходах із накопичення грошей, і в методах фінансового управління, і в витратах Веспасіана чітко проявилось посилення монархічного характеру імператорської влади і централізації та уніфікації в управлінні імперією.

Література

1. Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. *Светоний. Властелины Рима*. Москва: Ладомир, 1990. С. 281.
2. Дион Кассий. Римская история / пер. с древнегреч. А. В. Махлаюка, К. В. Маркова, Н. Ю. Сивкиной, С. К. Сизова. СПб.: Филологический факультет СПбГУ, Нестор-История, 2011. Книги LXIV–LXXX. 456 с.
3. Ковалёв С. История Рима. Москва: Полигон, 2002. С. 864.
4. Публий Корнелий Тацит. *Анналы. Тацит. Сочинения*. Санкт-Петербург: Наука, 1993. С. 312.
5. Публий Корнелий Тацит. *История. Тацит. Сочинения*. Санкт-Петербург: Наука, 1993. С. 559.
6. Секст Аврелий Виктор. О цезарях. URL: <http://udik.com.ua/books/book-113/chapter-2892/>.
7. Варинова М., Гуськов Е. Характер императорского культа при Веспасиане. *Вестник Саратовского государственного технического университета*. 2014. № 3 (76). С. 154–157.
8. Егоров А. Правление Веспасиана и Тита. *Проблемы античной истории: сборник научных статей к 70-летию со дня рождения проф. Э. Д. Фролова*. М., 2003. С. 283–305.
9. Смирнова Е. Принципат Флавиев: императорская власть и римское общество в последней трети I века (69–96 гг. н. э.). Санкт-Петербург, 2002. С. 251.
10. Смирнова Е. Финансовая политика Веспасиана и Тита. *Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира*. 2009. № 8. С. 297–312.
11. Тарасова Л. Императорский культ в правление династии Флавиев (69–96 гг.) *Научные ведомости Белгородского государственного университета*. 2009. № 1. С. 21–25.
12. Mattingly H. *Roman Coins from the Earliest times to the Fall of the Western Empire*. 4 th ed. L., 1967. P. 958.
13. Pfeiffer S. *Die Zeit der Flavier*. Darmstadt: WBG, 2009. P. 134.

References

1. Hai Svetonyi Trankvyll. Zhyzn dvenadtsaty tsezarei. Svetonyi. Vlastelyny Ryma. Moskva: Ladomyr. 1990. S. 281.
2. Dyon Kassyi. Rymaskaia ystoriya. Knyhy LXIV-LXXX / per. s drevnehrech. A. V. Makhliaiuka, K. V. Markova, N. Yu. Syvkynoi, S. K. Syzova, SPb.: Fylolohycheskyi fakultet SPbHU, Nestor-Ystoriya, 2011. 456 s.
3. Kovalëv S. Ystoriya Ryma. Moskva, Polyhon, 2002. S. 864.
4. Publyi Kornelyi Tatsyt. Annaly. Tatsyt. Sochyneniya. Sankt-Peterburh: Nauka, 1993. S. 312.
5. Publyi Kornelyi Tatsyt. Ystoriya. Tatsyt. Sochyneniya. Sankt-Peterburh: Nauka, 1993. S. 559.
6. Sekst Avrelyi Vyktor. O tsezariakh. URL: <http://udik.com.ua/books/book-113/chapter-2892/>.
7. Varynova M., Huskov E. Kharakter ymperatorskoho kulta pry Vespasyane. Vestnyk Saratovskoho hosudarstvennogo tekhnicheskoho unyversyteta. 2014. № 3 (76). S. 154–157.
8. Ehorov A. Pravljenje Vespasyana y Tyta. Problemy antychnoi ystoriy: sbornyk nauchnykh statei k 70-letiyu so dnia rozhdnyia prof. Э. D. Frolova. M., 2003. S. 283–305.
9. Smyrnova E. Pryntsypat Flavyyev: ymperatorskaia vlast y rymское obshchestvo v poslednei treti I veka (69–96 hh. n. э.). Sankt-Peterburh, 2002. S. 251.
10. Smyrnova E. Fynansovaia polytyka Vespasyana y Tyta. Mnemon. Yssledovaniya y publikatsyy po ystoriy antychnogo myra. 2009. № 8. S. 297–312.
11. Tarasova L. Ymperatorskyi kult v pravlenye dynastyy Flavyyev (69–96 hh.) Nauchnye vedomosti Belhorodskoho hosudarstvennogo unyversyteta. 2009. № 1. S. 21–25.
12. Mattingly H. Roman Coins from the Earliest times to the Fall of the Western Empire. 4 th ed. L., 1967. R. 958.
13. Pfeiffer S. Die Zeit der Flavier. Darmstadt: WBG, 2009. R. 134.

Р. А. Дудка

кандидат исторических наук, доцент кафедры всемирной истории и международных отношений Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

И. И. Мойсейчук

магистрантка историко-юридического факультета Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

"Pecunia non olet", или Инновации в налоговой системе римского императора Веспасиана

В статье проанализирована финансовая реформа первого императора династии Флавиев – Веспасиана в Римском государстве периода принципата, указаны причины ее проведения. Авторы делают вывод о том, что Римская империя переживала глубокий кризис после правления династии Юлиев-Клавдиев. Именно это вызвало экономию государственных денег, подтолкнуло к поиску новых источников прибыли,

оригинальных форм налогов, что и стабилизировало ситуацию в государстве, поэтому правление Веспасиана Флавия заложило фундамент "золотого века" Рима.

Ключевые слова: Римская империя, Веспасиан Флавий, экономический кризис, финансовая реформа, стабилизация.

R. A. Dudka

candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History and International Relations Nizhyn Gogol State University

I. I. Moiseichuk

Master's degree student of the faculty history and law of Nizhyn Gogol state university

"Pecunia non olet", or Vespasian's taxing innovation in Roman empire

The article analyzed the financial reform of the first Emperor of the Flavian dynasty – Vespasian in the Roman Empire during the period of the principality, determined the factors before the reform. The authors concluded that the Roman Empire was experiencing a severe crisis after the rule of dynasty Julio-Claudian. This led to the urgent need for saving state funds, the search for new sources of profits and invention of the original forms of taxes, which eventually stabilized the situation in the state. So, the reign of Vespasian laid the foundation of the "golden age" of Rome.

Key words: Roman Empire, Vespasian Flavian, economic crisis, financial reform, stabilization.